

Hudební nauka 1

Tóny a tónová soustava

Zvuky – vše, co slyšíme. Vznikají chvěním hmoty, dělíme je na tóny a hluky, hudba užívá především tóny.

Tóny – zvuky vznikající pravidelným chvěním hmoty, mají určitou přesnou výšku, lze je napodobit hlasem nebo na hudebním nástroji.

Hluky – zvuky vznikající nepravidelným chvěním hmoty, mají neurčitou výšku tónu, jde o všechny ostatní zvuky kromě tónů – tj. rány, šumy, praskání, skřípání, syčení, šramot

Vlastnosti tónů – délka, síla (v akustice hlasitost), barva a výška.

Výška tónu – frekvence - počet kmitů tělesa za sekundu (vyjádřeno v Hz)

Délka tónu – doba jeho trvání (znění), je možné označit tón za velmi krátký, dlouhý, kratší než jiný, stejně dlouhý atp.

Síla tónu – intenzita tónu, tón může být slabý, silný, velmi silný, slabší, zesílený, zeslabený atp.

Barva tónu (témbr) – nástrojová charakteristika tónu - tón je tónem fagotu, houslí, klavíru, též charakteristiky zpěvního hlasu (mužského, dětského apod.), také tón klaksonu, píšťaly...

Vlastnosti hluků – stejně jako u tónů, pouze výšku lze určit jen přibližně a není zde stálý kmitočet, nepravidelné chvění hmoty způsobuje někdy i kolísání v síle nebo ve výšce zvuků a proměny v jejich barvě

Tón – termín chápeme v různých významech - 1. znějící tón (akustický jev), 2. prvek tónové soustavy (základní tón, zvýšený tón aj.), 3. interval (celý tón, půltón)

Tónová soustava – přehledné uspořádání všech tónů užívaných v hudbě, podle jejich výšek. Námí užívaná tónová soustava (tónová soustava evropské hudby) má 7 **základních tónů** – c, d, e, f, g, a, h, které se ve stejném pořadí několikrát opakují v různých výškových polohách. Souhrnně se nazývají **základní tónová řada**. Tónová soustava obsahuje celkem 9 oktáv (**oktáva** – tj. vzdálenost mezi prvním a osmým základním tónem řady), každý tón je možné označit podle toho, do které z oktáv patří (př. rozsah klavíru – subkontra A – pětičárkované c)

1. subkontra oktáva – $C_2 - H_2$ /čti – subkontra cé/
2. kontra oktáva – $C_1 - H_1$ /kontra cé, cé kontra/
3. velká oktáva – C – H /velké cé/
4. malá oktáva – c – h /malé cé/
5. jednočárkovaná oktáva – $c^1 - h^1$ /cé jedna, jednočárkované cé/, $c' - h'$
6. dvoučárkovaná oktáva – $c^2 - h^2$ /cé dvě, dvoučárkované cé/, $c'' - h''$
7. tříčárkovaná oktáva – $c^3 - h^3$ /cé tři, tříčárkované cé/, $c''' - h'''$
8. čtyřčárkovaná oktáva – $c^4 - h^4$ /cé čtyři, čtyřčárkované cé/, $c'''' - h''''$
9. pětičárkovaná oktáva – $c^5 - h^5$ /cé pět, pětičárkované cé/, $c''''' - h'''''$

Zápis příliš hlubokých a příliš vysokých not - místo pomocných linek využíváme možnosti zápisu o oktávu výš nebo níž doplněného o zvláštní znak - číslo 8 nad (= ottava sopra - hraje se pak o oktávu výš) nebo pod (= ottava bassa - hraje se o oktávu níž) notovou osnovou je doplněno vodorovnou tečkovanou nebo čárkovanou čarou, noty pod nebo nad ní je nutno transponovat (= přesunout) o oktávu. Vztahuje se pouze k jedné notové osnově.

Tóny zvýšené a snižené – každý tón tónové soustavy můžeme jednou nebo dvakrát zvýšit či snížit, při snižování přidáváme k názvům tónů přípony -es, -eses /čti -ezes/, při zvyšování -is, -isis /-izis/. Výjimky – tóny e a a snižujeme na es, as, tón hes označujeme vžitým synonymem b /bé/. Snižené nebo zvýšené tóny nazýváme **odvozené** nebo též **alterované**. Snižování nebo zvyšování tónu se tedy nazývá **alterace**. Základních a odvozených tónů je v rámci oktávy celkem 35, tónových výšek však pouze 12, lze tedy některé tóny označit několika názvy.

Enharmonické tóny – tóny, které mají stejnou výšku, ale různý název; každý tón lze enharmonicky zaměňovat (dis za es ap.)

Půltón – nejmenší běžně používaná vzdálenost ve výšce dvou tónů (na klaviatuře dvě sousední klávesy), oktávu tvoří 12 půltónů, jednoduchá alterace tónu znamená zvýšení nebo snížení takového tónu o půltónovou vzdálenost

Celý tón – vzdálenost dvou půltónů, dvojitá alterace je snížením nebo zvýšením tónu o celý tón

Řada základních tónů – v rámci oktávy obsahuje pět celých tónů (c-d, d-e, f-g, g-a, a-h) a dva

půltóny (e-f, h-c)

Diatonický půltón – půltón, který je tvořen ze dvou různých základních tónů (př. c-des, gis-a, eis-fis)

Chromatický půltón – půltón, který tvoří dva tóny odvozené od jednoho základního tónu (př. es-e, g-gis, b-h!, cis-cisis)

Diatonická tónová řada – tónová řada, v níž jsou mezi jednotlivými stupni různé vzdálenosti (celé tóny a půltóny)

Chromatická řada – tónová řada obsahující všechny půltóny v rámci oktávy (všech 12 stupňů), zahrnuje jak půltóny diatonické (7), tak chromatické (5), existují tři způsoby tvoření chromatických řad:

1. c cis d dis e f fis g gis a ais h c
2. c des d es e f ges g as a b h c
3. c des d dis e f ges g gis a ais h c

Hudební notopis

Hodnoty a tvary not, notová osnova – tón lze zaznamenat také graficky jako **notu**, její délku charakterizuje tvar noty, její výšku umístění v notové osnově, její barvu dané obsazení (nástrojové či hlasové) a její sílu, rychlost hry a způsob přednesu zvláštní označení

Nota – grafický znak k zaznamenání tónu, skládá se z hlavičky (vyplněné nebo prázdné), případně nožičky a praporec nebo trámce (je-li spojována s jinými notami), které mohou být jednoduché, dvojité, trojitě nebo čtyřnásobné. Podle toho rozeznáváme noty celou, půlovou, čtvrtovou, osminovou, šestnáctinovou, dvaatřicetinovou a čtyřiašedesátinovou, výjimečně ještě dvoucelou platící za dvě celé noty. Nožička noty směřuje buď zleva dolů nebo zprava nahoru, podle polohy v notové osnově, praporec směřuje vždy vpravo. V případě více drobných hodnot používáme pro přehlednost místo not s praporcí noty spojované trámcí, mohou spojovat i noty různých délkových hodnot (osminové a šestnáctinové apod.).

Notová osnova – v dnešní podobě má 5 linek a 4 mezery, které jsou počítány zdola nahoru, kromě nich se používají pomocné linky pod i nad notovou osnovou, ty se počítají směrem od notové osnovy. Noty leží na linkách nebo v mezerách, pod nebo nad notovou osnovou, pod, na nebo nad pomocnou linkou. Noty ležící pod 3. linkou mají nožičky směřující zprava nahoru, noty od 3. linky výše nožičky vedené zleva dolů. Výjimky – při zaznamenání dvou hlasů do jedné notové osnovy směřují nožičky jednoho hlasu nahoru, druhého dolů, v takovém případě může mít dvě noty i společnou hlavičku; při spojení více drobných hodnot trámcem bývají připojeny všechny noty bez ohledu na jejich umístění

Klíč – grafické znaménko dávající notám jejich jména. Píše se na začátku osnovy na každém řádku, udává umístění jedné noty podle které se i jmenuje, od této noty se pak odvozují podle tónové řady noty ostatní. Rozeznáváme G klíče, F klíče a C klíče, dnes se používá pouze

1. G klíč houslový - určuje notu g¹ na druhé lince, je vhodný k notaci vysokých tónů
2. F klíč basový - určuje notu f na čtvrté lince, je vhodný k notaci hlubokých tónů
3. C klíč altový (violový) - určuje notu c¹ na třetí lince, používá se pro notaci středního tónového rozsahu, píše se v něm především violový part
4. C klíč tenorový - určuje notu c¹ na čtvrté lince, rovněž vhodný pro střední rejstřík, používán např. pro vyšší polohy violoncella, fagotu a pozounu

Další klíče – G klíč na 1. lince (francouzský klíč), C klíč sopránový na 1. lince, mezzosopránový na 2. lince, F klíč barytonový na 3. lince, subbasový na 5. lince

Pomlka – grafický znak pro odmlčení, přestávku, též označován hovorově jako **pauza**, odpovídá hodnotám not, celá pomlka visí na 4. lince, půlová leží na 3. lince, u osminových a kratších pomlek odpovídá počet háčků počtu praporeců u stejně dlouhé noty. Ve vícehlasu – pomlky mohou ležet i jinde v notové osnově, případně na vlastní pomocné lince. Celá pomlka – velmi často označuje pomlku na celý takt jakéhokoli druhu, tedy jde o pomlku celotaktovou. Několikataktové pomlky – dnes se užívá označení číslicí nad vodorovnou nebo šikmou jednoduchou nebo dvojitou čarou.

Césura /čti césura/ - krátká pomlčka obvykle na konci fráze značená drobnou šikmou čárkou v notové osnově (ve vokální hudbě znamená též nádech, v instrumentální hudbě odsazení smyčce nebo nádech u dechových nástrojů)

Generální pauza – G.P. - značka nad celotaktovou pomlkou, oznamuje společné odmlčení všech účinkujících, její délku určuje dirigent nebo sbormistr podle hudební souvislosti v daném místě skladby.

Tacet – latinsky „mlčí“, ve skladbě o více částech označuje část, kde určitý nástroj vůbec nehraje

Posuvky – grafické značky pro alteraci tónů – jednoduché zvýšení označuje křížek, dvojitě dvojkřížek, jednoduché snížení bé (hovorově též béčko), dvojitě dvojitě bé (dvojbéčko), platnost jednoduché alterace ruší odrážka, platnost dvojitě alterace dvojitá odrážka. Rušíme-li jen jednu posuvku ze dvou, píšeme napřed odrážku a pak zbývající posuvku nebo jen notu s jednou posuvkou. Platnost posuvek u not je jeden takt, kromě těch, které udávají předznamenání tóniny a jsou předepsány na začátku skladby a celého řádku

Dělení a prodlužování not a pomlk – základní hodnota not a pomlk je uvedena v jejich názvech, hlavním a pravidelným způsobem dělení je rozdělení na dvě poloviny.

Triola – vznikne dělením noty na tři díly, vypisuje se notami stejné hodnoty jako by měly noty dvě a trojkou přímo nad nimi případně ještě nad svorkou, kterákoli nota může být nahrazena příslušnou pomlkou nebo dále dělena na drobnější hodnoty, **malá triola** – označuje triolu nahrazující jednu notu vyšší hodnoty, **velká triola** – triola nahrazuje dvě noty vyšší hodnoty

Duola – vznikne dělením třítonové skupinky na dva díly (objevuje se v třídobém, šestidobém, devítidobém ad. taktu), značí se malou dvojkou nad skupinkou

Kvartola – vznikne při nahrazení třítonové skupinky čtyřtónovou

Dále se užívají **kvintoly** (5), **sextoly** (6) a **septoly** (7), připojená číslice označuje počet tónů ve skupině.

Tečka u noty – tečka vpravo za notou prodlužuje notu o polovinu její hodnoty, dvě tečky ji prodlužují o polovinu a ještě o čtvrtinu původní hodnoty, stejným způsobem se prodlužují pomlky.

Ligatura – znamená prodloužení noty spojením dvou nebo více not stejné výšky pod obloučkem, noty mohou mít libovolné hodnoty a lze takto prodlužovat tóny i přes taktové čáry.

Koruna (fermata) – znaménko prodlužující tón na delší dobu než udává nota, píše se nad nebo pod notu jako malý oblouček a v něm tečka, délku fermaty určuje interpret podle svého cítění, často jde o prodloužení přibližně o polovinu své notované hodnoty, skladatel může její délku ovlivnit připojením slova brevis (krátká) nebo longa (dlouhá), korunou lze prodloužit i pomlku, césuru nebo zastavení na taktové čáře.

Dynamika a dynamická znaménka

Dynamika – síla přednesu hudby, kromě dynamických znamének, která určují, jak slabě se má hrát, případně jestli se má zesilovat nebo zeslabovat či kde hrát s přízvukem, se užívá též slovních výrazů českých a italských a jejich zkratk

Základní dynamická označení – **ppp** – piano pianissimo – co nejslaběji, **pp** – pianissimo – velmi slabě, **p** - piano – slabě, tiše, **mp** – mezzopiano – středně slabě, **mf** – mezzoforte – středně silně, **f** – forte – silně, **ff** – fortissimo – velmi silně, **fff** – forte fortissimo – co nejsilněji

Tato označení bývají ještě zpřesňována dalšími výrazy – **poco** – trochu, **meno** – méně, **più** – více, **molto** – velmi, **sempre** – stále, **con tutta la forza** – s veškerou silou, **possibile** – pokud možno (používáno s nejsilnější a nejslabší dynamikou – ff possibile – co možná nejsilněji)

Další používaná sousloví – **quasi niente** – neslyšně, jako nic, **mezza voce** (m.v.) – polohlasně, **sotto voce** (s.v.) – tlumeným hlasem, **con forza** – silně

Postupná změna dynamiky – graficky ji vyjadřují rozbíhající se nebo sbíhající se přímkou, nahrazují italská označení **crescendo** (cresc.) - zesilovat, **decrescendo** (decrec.), **diminuendo** (dimin., dim.) - zeslabovat, postupnost dynamiky ještě zesiluje označení **poco a poco**, dalšími výrazy pro současné zpomalování a zeslabování jsou **smorzando**, **morendo** – zmiravě, **calando** – s ubývající silou a rychlostí, **estino** – zhasínavě, **perdendosi** – do ztracena.

Náhlou změnu dynamiky označuje slovo **subito** – rychle, náhle (subito f), trvání dynamiky i dynamických změn **sempre** - stále, postupnost v zesilování nebo zeslabování **poco a poco** - víc a víc

Gradace - stupňování napětí hudebního výrazu (může jít o gradaci melodickou, tempovou, dynamickou), někdy označováno též klimax (opakem antiklimax - opadávání napětí)

Přízvuk (akcent) - náhlé zesílení, zdůraznění, řazeno od slabších po silnější: >, sf, ^, sfz, rsfz, sffz; sf, sfz - **sforzato** - zdůraznit, vyrazit, rsfz - **rinsforzando** - nápadně zdůraznit, sffz - **sforzattissimo** - velmi nápadně zdůraznit.

Jiný druh přízvuku - **mfp** - mezzofortepiano - trochu zdůraznit a ihned přejít do piana, **fp** - fortepiano - zdůraznit a ihned přejít do piana, **ffp** - fortissimopiano - velmi zdůraznit a ihned přejít do piana

Dynamická označení v dějinách hudby - v baroku se hudba převážně spokojila s kontrastem p-f, klasikové používali tři základní stupně p-mf-f, do současnosti byly využity odstíny až po pppppp (Čajkovskij - VI. symfonie, 1. věta)

Italská výslovnost - základní pravidla

Přízvuk je u většiny italských slov na druhé slabice od konce, značí se však jen tehdy, je-li na poslední slabice. (V níže uvedených prepisech výslovnosti znamená čárka nad samohláskou spíše přízvuk než délku)

1. Zdvojené souhlásky se vyslovují jako jednoduché, avšak jejich zdvojení se poněkud naznačuje, první souhlásku nahrazuje kratičká pomlčka, například: *staccato* /sta-kato/, *accelerando* /a-čelerando/, *leggiero* /le-džero/.

2. **Di, ti, ni** se neměkčí, vyslovuje se /dy, ty, ny/ - andantino /andantýno/ ap.

3. **Ca, co, cu, che, chi** se čte /ka, ko, ku, ke, ki/ - *poco* /poko/, *scherzo* /skerco/. **H** se v italštině nečte, slouží pouze jako tvrdý znak.

4. **Cia, cio, ciu, ce, ci** čti /ča, čo, ču, če, či/ - *celesta* /čelesta/, *capriccio* /kapri-čo/

5. **Ga, go, gu, ghe, ghi** čteme /ga, go, gu, ge, gi/ - *lugubre* /lugubre/, *larghetto* /large-to/

6. **Gia, gio, giu, ge, gi** čti /dža, džo, džu, dže, dži/ - *adagio* /adádžo/, *gentile* /džentyle/

7. **Scia, scio, sciu, sce, sci** se čte /ša, šo, šu, še, ši/ - *crescendo* /krešendo/

8. **Gn** čti /ň/ - *segno* /seňo/

9. **Gli** čti /lj/ - *foglia* /folja/

10. **Ia, iu** čti /ja, ju/ - *piacere* /pjačere/, *più* /pjú/

11. **S** se vyslovuje /s/ na začátku slova před samohláskou a před neznělými souhláskami (c, f, k, p, q, t) uprostřed slova po souhlásce a je-li zdvojeno - *sostenuto* /sostenuto/, *espressivo* /espresivo/

S se vyslovuje jako /z/ před znělými souhláskami a ve většině případů mezi samohláskami - *arioso* /ariózo/, *sdegnoso* /zdeňózo/ - vzdorně, ale *esercizio* /eserčicio/ - cvičení

12. **Z** se čte nejčastěji /c/, výjimečně i /dz/ - *senza* /senca/, *pizzicato* /picikato/, ale *mezzo* /medzo/

13. **Qu** čti /ku/ - *quasi* /kuázi/

Procvičování výslovnosti - *accompagnamento*, *adagissimo*, *agitato*, *animato*, *arco*, *archi*, *arpeggio*, *bacchetta*, *bequadro*, *bisbigliare*, *braccio*, *cariglione*, *ciaccona*, *divisi*, *esclusivo*, *floscio*, *gagliarda*, *gentile*, *giocoso*, *giustamente*, *guerresco*, *chitarra*, *ingegnoso*, *lasciare*, *leggermente*, *legno*, *legni*, *ondeggiando*, *orecchio*, *oscillante*, *oscuro*, *passacaglia*, *piagnucoloso*, *pizzicato*, *poco*, *pochettino*, *quadriglia*, *quasi*, *quieto*, *registrazione*, *schizzo*, *scioltamente*, *scordare*, *smorzando*, *zeffiro*, *zingaresca*